

GÜL Ü HÜSREV'E YENİDEN BAKMAK
A new view to Gül ü Hüsrev

Dr. Ali Osman SOLMAZ *

ÖZ

Bu makalede hakkında pek fazla bilgi olmayan Tutmacı'nın 8 Ramazan 808 (miladi 1406)'da tamamladığı Gül ü Hüsrev adlı mesnevisinin mevcut iki nüshası tanıtılmaya çalışılmıştır. Böylece daha önce elindeki tek nüshaya dayanarak kapsamlı bir dil incelemesi yapmış olan Agâh Sırrı Levend'in çalışmasına da bir ilave yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tutmacı, Gül ü Hüsrev, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT

In this article, we have tried to introduce two available copies of Gül ü Hüsrev which Tutmacı –about whom we don't have much knowledge– finished on 8 Ramazan 808 (1406 years of grace). So that an addition is also made to Agâh Sırrı Levend's work who made an extensive research on a prior single copy.

Key Words: Tutmacı, Gül ü Hüsrev, Old Anatolian Turkish

Giriş

Gül ü Hüsrev manzumesi tamamen maddi aşk macerasını hikâye eden bir mesnevidir.¹ İranlı şair ve mutasavvıf Ferîdüddin Attar'dan (ö.618/1221) tercüme edilen eserin ismi Gül ü Hüsrev, Gül ü Hürmüz ya da Hüsrev-nâme olarak da anılır. Müellif ise esere verdiği ismi şu beyitle açıklar:

Diger-gûn itmedüm şey«üm nihâdın
Gül ü »üsrev ...odum ben da«ı adın (İ-11a-5)

Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevisini sahaflar çarşısında bularak² ilim alemine tanıtan Agâh Sırrı Levend³, Gül ü Hüsrev'in dil özelliklerini de

* Tokat Gazipaşa İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmeni (aosolmaz@yahoo.com)

¹ Amil Çelebioğlu, Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. yy'a kadar), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s.132

² Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK Yay. 4. Baskı, Ankara 1998, s.23

³ Agâh Sırrı Levend, "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi", VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957, s.171

incelemiştir⁴. Ancak Prof. Dr. Cihan Okuyucu eserin farklı bir nüshasını bularak bir makaleyle bunu tanıtmıştır.⁵ Şu anda elimizde Gül ü Hüsrev'in bu iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalarla eser üzerinde eski Türk edebiyatı açısından bir doktora çalışması yapan Kâzım Yoldaş'ın⁶ kullandığı şekliyle biz de, Agâh Sırrı Levend'in tanıttığı nüsha için "İ nüshası", Cihan Okuyucu'nun tanıttığı nüsha içinse "P nüshası" adlandırmalarımızı kullanacağız.

Agâh Sırrı Levend'in geniş bir dil incelemesiyle ve içerisinde barındırdığı arkaik kelimelerin bir lügatçesiyle ele aldığı çalışma oldukça başarılı olmasına rağmen kanaatimizce ikinci nüshanın ışığında konunun tekrar ele alınması gerekmektedir. Örneğin Levend, Gül ü Hüsrev'in içerdiği Doğu Türkçesi izlerinden hareketle eserin müellifi Tutmacı'nın Anadolu'ya Azeri bölgesinden geçtiği hükmüne varmıştır. Tutmacı'nın mesnevisindeki başlıca özelliğin de Anadolu Türkçesinin yanında eserde Azerî ve Çağatay Türkçelerinin izlerine rastlanması olduğunu belirtmiştir.⁷ Oysa sonradan ortaya çıkan ve P nüshası olarak adlandırılan nüshada Agâh Sırrı Levend'in tespit ettiği doğu Türkçesi özelliklerinin çoğunun yer almadığı açıkça görülmektedir. Ayrıca "*Eski Türkçe Kelimeler*" başlığında verilen bazı kelimelerin de esasında köken itibarıyla Türkçe olmadıkları belirlenmiştir. İşte bu çalışmada özellikle ikinci nüshadan hareketle yaptığımız bazı tespitler ve farklılıklar dikkate sunulacaktır.

A) İki nüsha arasındaki temel farklar:

1. İ nüshasının müstensihî ve istinsah tarihi belli değilken, P nüshası Nebî ibn Resul ibn Ya;kub el-Amasî tarafından eserin yazılış tarihinden yaklaşık 40 yıl sonra 848 tarihinde istinsah edilmiş kıymetli bir nüshadır.

2. İ nüshası 249 varaktır. Her sayfada 11 satır bulunmaktadır ve 5375 beyittir. P nüshası ise 33 varak olup her sayfada 31 satır, her satırda iki beyit bulunmaktadır. 4076 beyittir. P nüshasının baş tarafından yaklaşık 1200 beyit eksiktir. Ancak eserin yazılış tarihini belirten beyitler bu nüshada yer alır:

*Sekiz yüz yıl sekiz dakıydı hicret
Ki biz ...ıllur idük bu sözi fikret*

⁴ Agâh Sırrı Levend, "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisinde Dil Özellikleri", TDAY Belleten 1960. 2. Baskı, TDK Yay., Ankara 1988, s.49

⁵ Cihan Okuyucu, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi., S.7, Kayseri 1996, s. 239-241

⁶ Kâzım Yoldaş, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (İnceleme-Metin), Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1998

⁷ Agâh Sırrı Levend, agm., s.50

*Sekiz günüydü oruç ayınıñ râst
Ki «atm itdük kelâmı bî-kem ü kâst*

3. Ayrılma Hali

Ayrılma hâli eki Eski Anadolu Türkçesinde her zaman +dan/+den olarak kullanılmıştır. +dın/+din kullanımı Eski Anadolu Türkçesi için karakteristik değildir ve sadece öñ kelimesi ve bazı edatlarla sınırlıdır.⁸ Bu devrin diğer eserlerinde de Eski Türkçe'nin serpinisi olarak +dın,+din eki varlığını muhafaza etmektedir.⁹ Ancak Gül ü Hüsrev'de (I nüshasında) iki yerde +dın, yedi yerde de +din şeklinde doğu Türkçesindeki gibi ayrılma hali olarak yer almıştır. Ancak sonradan ortaya çıkan P nüshasında tek örnek hariç bütün +dın,+din eklerinin +dan,+den şeklinde yazıldığını görmekteyiz.

Gidesin râst maşrı...dın yanına
Meger iresin ol gül «ırmanına (İ-184b-7/ P 58a-
21)¹⁰ ÚÚsÂ²bÚ-ÂdÚAÓ; maşrı...dın / ÊÓbÚÚ-ÂdÚAÓ;
maşrı...dan

Ki mañribdin yaña ben giderem uş
Bu yârânlarıyla olsun günüñ «oş (İ-184b-8/P 58a-
22) ÚsÂ²bÚ ÂdÚGÓ; mañribdin / ÚÚÚÊÓbÚ ÂdÚGÓ;
mañribden

Bunu işidicek şâh-ı sıpâhân
Yine ;azm itdi Güldin yaña bu-cân (İ-140b-3/ P
70b-9) s²bÚ*3½ güldin / ÚÊÓb*3½ gülden

Ayırtlandı vü çün ...at; oldı ol ceng
Çü bülbül ...ıldı güldin yaña âheng (İ-150b-11 / P
72a-30) s²bÚ*3½ güldin / ÚÊÓb*3½ gülden

⁸ Güner Gülsevin, Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s.111

⁹ Kemal Yavuz, Şeyhoğlu-Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ, TDK Yay., Ankara 1991, s. 32

¹⁰ Parantez içerisindeki harf ve rakamlar şunları göstermektedir: nüsha adı/sayfa numarası/satır numarası

%uru geldi revân Hürmüz da«ı mest
 Uzatdı gül-be-şekkerdin yaña dest (İ-76b-4 / P-
 50a-8)
 s²œdÛJA^¾*^¼ gül-be-şekkerdin / ÚÊÓœd]JAÓ Úq^¾
 gül-be-şekkerden

Şükür ;ış...uñ beni eylemedi redd
 Ölüm^din yanuma oldı ...avı sed (İ-131a-1/P-68b-33)
 s²bL^¾Ëœ ölüm^din / ÚÊÓbÚL^¾3œ ölüm^den

Øicâb olur senüñ Øa...dın yanuña
 Hem oldur od bıra«an «ırmanuña (İ-232a-8/P-66b-
 17)
 Ús²ÅbÚÍÓØØa...dın / ÚÊÅbÚÍÓØ Øa...dın

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere sadece Øa...dın sözcüğünde ayrılma hali +dın şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak İ nüshasında ekin ünlüsü açık olarak yazılmış ve harekelenmişken (Ús²Åb) P nüshasında sadece hareke ile (ÚÊÅb) gösterilmiştir.

4. ... > « sızıcılışması

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ... ve « umumiyetle yan yana ve karışıktr.¹¹ Bu karışık durumda müstensihlerin dilleriyle ilgili ağız özelliklerinin rolleri olabileceği gibi, iki şekli gelişigüzel kullanmalarının, birbirine karıştırmalarının da etkili olduğu söylenebilir.¹² Gül ü Hüsrev'in her iki nüshasında da bu örneklerle karşılaşılır. İ nüshası « ağırlıklı, P nüshası ise ... ağırlıklı yazılmıştır.

A. Sırrı Levend, incelediği nüshanın konson bakımından görülen belli başlı özelliğinin, patlayıcı , konsonunun, sızıcı œ yani ... > « olduğunu belirterek yalnız bir iki yerde ... olarak kaldığını söyler.¹³ Buna da bazı örnekler verir. Ancak P nüshasına baktığımızda bu durumun tam tersini görürüz. P nüshasının hemen tamamında ... (,) sesi kendisini muhafaza etmiş, sızıcılışıp « (œ) olmamıştır. İ nüshasının aksine P nüshasında da sadece çok az örnekte sızıcılışma olmuştur.

¹¹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer, TDK Yayınları Ankara, 1997 s. 418

¹² Mustafa Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.107

¹³ Agâh Sırrı Levend, s.57

yı«aram ÚÂÓ-UÓŸĂ² / yı...aram (İ-87b-5 / P 51b-25)
tanu«lı« (ÚaĂ*Ú•u3M¹) / tanu...lu... Úo3*Ú-u3MÓ¹ (İ-
94a-6/P-52b-15)
topra«da ^Ób•d u3Ô / topra...da ^ÓbÚ-Ódá3¹ (İ-104a-
5/ P 54a-27)
o«ıdılar ÚdÓ*²ĂbĂš•Ë3« / o...ıdılar d*Ă²bĂš-3« (İ-
174a-10/ P-76b-4)
bıra«up »3u•dšĂ / bıra...up ÚV3-ÓdšĂ (İ-228a-10 /
P- 66a-6)
...or«ulu u*3•Ú-u3- / ...or...ulu u3*-d3- (İ-239b-
87/P-78a-7)
yı«dı ÈĂbÚŸĂ² / yı...dı ĂÈbÚIĂ² (İ-152a-2/ P-72b-
8)
buda«dan ÚÊÓbÚ•Óœu3 / buda...dan ÚÊÓbÚ-Óœ3u (İ-
165a-3/P-74b-25)

Her iki nüshada da « sesini muhafaza eden birkaç örnek mevcuttur.

uy«u 3uŸÚ²3« (İ-107a-9 / P-54b-31) a«şam
ÚÂÓUAÚ•Ó« (İ-152b-2/ P-72b-14)

Birkaç örnekte de ... sesi muhafaza edilmiştir.

aya... ÚoÓ²¬ (İ-197a-7/ P-60b-6) ıra... (İ-114b-10
) ...ula...da (İ-89a-3)

5. ben / men kullanımı

I. Tekil şahıs zamirinin bugün Azeri sahasında men, Anadolu sahasında da ben kullanımı yaygındır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde de ağırlıklı olarak ben zamirine rastlanmaktayken bazı eserlerde hem ben hem men karışık olarak kullanılmıştır. XIV., XV. hatta XVI. yüzyıllarda bu ayrım bugünkü gibi belirgin değildir.¹⁴ Gül ü Hüsrev'de I. tekil şahıs zamiri olarak hem ben hem de men zamirleri kullanılmıştır. Her iki nüshada da I. tekil şahıs zamiri olarak ben kullanımı daha çok yer bulmuştur. İ nüshasında men kullanımı P nüshasına göre daha fazladır. P nüshasının baştan 1209 beyit eksik olduğunu göz önünde tutarsak ortak beyitlerin çoğunluğunda P nüshasında ben kullanıldığını görüyoruz.

men s! / ben s : (İ-68a-2/ P-48b-17) 5043 (İ-
230b-3/P-66a-29) ; (İ-239b-4 /P-78a-5) - (İ-223b-
11/P-65a-17)

¹⁴ A.Sırrı Levend, agm., s.49

menüm Úr3MÓ / benüm Ú r3MÓ! : (İ-58a-10/P-47a-8) ; (İ-112b-2/P-55b-26)2405- (İ-179a-8/ P-57a-24)3881-(İ-179a-11/P-57a-26) 3884
 menem ÚrÓMÓ! / benem :ÚrÓMÓ (İ-213b-9/P-63b-7
)

meni vÂMÓ! / vÂMÓ beni : 2142 (İ-100a-2/P-53b-14)

Sadece şu beyitlerde her iki nüshada da *men* kullanıldığını görüyoruz.

Menşsin çünkü *men men* didüğüñ ne
 Çü hıçsen bu ...adar nam yidüğüñ ne /P-76a-13

Men-i bş-dilde ger varısa biñ cân
 Fidş olsun saña iy cân-ı cânân /P-78b-11

B) Eski Türkçe olarak verilen Farsça kelimeler:

Aynı makalede A. Sırrı Levend 69. ve 77. sayfalar arasında “Eski Türkçe Kelimeler” başlığıyla çok sayıda kelimenin günümüz Türkçesindeki karşılıklarını vermiştir. Burada gözden kaçan bazı kelimeler aslında Farsça kökenlidir¹⁵ ve bu başlık altında verilmeleri doğru değildir. Bu kelimeler kullanıldıkları yerlere göre aşağıda sıralanmıştır. Burada hem kelimelerin nüshalarda geçtikleri yerleri hem de orijinal yazımlarını verdik. A. S. Levend makalesinde şu on kelimeyi Farsça olduğu halde yanlışlıkla Eski Türkçe kelime olarak sunmuştur:

bânû (u3iÓU) (Far.) : kadın, hatun
 O«ıdı bir ...aravaşını *bânû* (u3iÓU)
 Ki ya;ni bitüre işini *bânû* (u3iÓU) (İ-19b-11/P'de yok)

Didi *bânû* (u3iÓU) ki iy dârâ-yı &ânş
 Ki sensin »ı¿r u sözüñ zindegânş (İ-92b-8/P-52b-1)

¹⁵ Kelimeler için şu kaynaklara bakınız:

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1993

KANAR, Mehmet, Farsça-Türkçe Sözlük, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000

Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı. (hızl.) M. Öztürk-D. Örs. TDK Yay., Ankara 2000

Cihân-efrûz ger *bânûsıy*ıdı (ÈĀbĀšš u3iÓU)
Ki Hüsnâ ol şehûñ hindûsıyıdı (İ-92b-8/P-74b-21)

becid (ÚbĀ Ó) (**Far.**) : gerçek; gerçekten
Becid (ÚbĀ Ó) çün menzil almağa dürüşdi
Revân atası milkine irişdi (İ-91a-2/P-52a-12)

Çü bir هفته yürüdiler *becid* (ÚbĀ Ó) yol
Görünmezidi yammurdan Şap u Şol (İ-106b-8 /P-54b-25)

Yürimekte *becid* (ÚbĀ Ó) çün dürişürler
Yine bir mürn-zâra irişürler (İ-190b-8/59a-25)

cebe-«âne (UîÓU•UÓ¼Ó2/ UÓiUÓ• ëÓ¼Ó2) (**Far.**):
savaş malzemesi ve bunların konulduğu yer;
cephane; cephanelik c. +yi 4931
Sipâhı çünki a...çeye toyurdu
Cebe-«âneyi (vĀ²ÓUîÓU•UÓ¼Ó2) / Ā(ÈUÓiUÓ• ëÓ¼Ó2)
açdılar buyurdu (İ-225-b-3/P-65b-6)

cev cev (uÓ2ÚuÓ2) (**Far.**): taraf taraf
Şeh ü mehden «aber Şormana »üsrev
Aradı ol diyârı cümle *cev cev* (ÚuÓ2ÚuÓ2) (İ-99a-4/P-53b-4)

cüst (XÚ 32) (**Far.**): uygun, yaraşır
Görürsin uş bini bu-†â...at u süst
Niçün ...arşuma söylersin ...atı *cüst* (XÚ 32) (İ-60a-3/P-47a-27)

Eger siz beklemege *cüst* (XÚ 32) olasız
Diyeydüm ...or«aram kim süst olasız (İ-115b-4/ P-56a-29)

Anuñ ...atlinde ger sen olasın süst
Ola ol ...atlıñe sinüñ ...atı *cüst* (XÚ 32) (İ- 246a-2/P-79a-17)

şâr (Ú-ÓU-/ÚdÓ-) (**Far.**): şehir

Çün irdiler vü gördiler ki ol şâr (Ú-ÓU-)
»arâb olmuş ne der ...almış ne düvâr (İ-99a-1/ P-53b-3)

Münâdu eydüridi şâr (Ú-ÓU-) içinde
Ma√allelerde vü bâzâr içinde (İ-146a-2/P-71b-3)

Bir ay bezendi şâr bu resme nâ-gâh
Bu kez meyl itdi bâna şâhilen mâh (İ-158a-10/P-73b-13)

Kelimenin diğer kullanıldığı yerler şöyledir:

şârı ÈÅ-ÓU- (İ-99a-8/P-53b-7), (İ-157a-9/P'de yok)

şâra «dÓ- (İ-91a-3 /P'de yok) Ó

şârda Ó«œÚ-ÓU- /«œÚdÓ- (İ-151a-8/P-72b-1), (İ-163a-7/ P-74b-5), (İ-171a-4/P-'de şehre)

şârın Ús²Å-ÓU- (İ-173a-7/P-76a-23)

taş (XÚAÓ¹) (**Far.**): leğen

Bunu didi vü bir billûr taştı vxA¹
~u toldurdu şunuñ bigi ki taştı (İ-146b-5/P-71b-10)

Eger tıfl bir taştıla öÅ×ÚAÓ¹ altun
Götürüben gezeydi dün eger gün (İ-14b-4)

yaban (< **Far. yâbân**): ıssız kıır, insan olmayan yer

Beni götürüben yabana ëÓiUÓ UÓ² atduñ
Elümden yârümi alduñ vü gitdüñ (İ-100a-8/53b-17)
Giderüp elden uş aya«da ...alduñ
Düşürüp gözden uş yâbâna ëÓiUÓ UÓ² şalduñ (İ-118b-4/P-56b-28)

yâbâna ëÓiUÓ UÓ²3265/ (İ-151a-11/P-72b-2), (İ-219b-1/P-64b-4)

yabane (İ-74a-1/P-49b-15)

yâbânda «ÓbÚiUÓ¼² (İ-235b-8/P-77a-25)

yeng pM² (**Far.**): renk

Benümle na...ş oynama bu yenge ÓUJÚMÓ²

Ki ben giresi degülem bu renge (İ-62a-5/P-47b-18)

zeyrek „ÓdÚ²Ó“ /Ú„ÓdÅ²“ (**Far.**): anlayışlı,
uyanık, zeki

Velu çün zeyrek Ú„ÓdÚ²Ó“ idi ol kenüzek

Öñinden Şoñını fikr itdi bu-şek (İ-20a-8)

Yoluma an saçuñı dâm ...ılduñ

Bu zeyrek „ÓdÚ²Ó“ ...uşı sen «oş râm ...ılduñ (İ-55b-5)

Meger maıba«da bir hindu kenüzek

Varıdı çâpük ü nâyetde zeyrek „ÓdÚ²Ó“ /„ÓdÅ²“
(İ-172a-4/P-76a-10)

SONUÇ:

Yukarıda bahsettiğimiz üzere eserin iki nüshası arasındaki farklılıklardan ayrılma hali eki, «/... meselesi ve I. tekil şahıs zamiri ben/men kullanımlarına baktığımızda Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevisinin başlıca özelliğinin Ağâh Sırrı Levend'in dediği gibi - "eserin Anadolu Türkçesinin yanında Azeri ve Çağatay Türkçelerinin özelliklerini göstermesi"- olmadığı özellikle sonradan ele geçen ve kitabın telifine oldukça yakın bir zamanda istinsah edilmiş olan (40 yıl) P nüshası itibarıyla Gül ü Hüsrev'in Eski Anadolu Türkçesi ile tamamen örtüştüğü görülmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Levend'in eserin müellifi Tutmacı hakkında öngördüğü "Anadolu'ya Azeri bölgesinden geçmiştir" hükmü de Tutmacı'dan çok, İ nüshasının kim olduğu belli olmayan müstensihisi için geçerlidir. Ayrıca yukarıda verdiğimiz on kelimenin kökeninin de Farsça olduğu açıkça görülmektedir.

KAYNAKLAR:

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1993

ERGİN Muharrem, Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer, TDK Yay. Ankara 1997

- GÜLSEVİN Gürer, Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s.111
- KANAR, Mehmet, Farsça-Türkçe Sözlük, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000
- LEVEND Agâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, TTK Yay. 4. Baskı, Ankara 1998
- , "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi", VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957
- , "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisinde Dil Özellikleri", TDAY Bellekten 1960. 2. Baskı, TDK Yay., Ankara 1988
- Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı. (hızl.) M. Öztürk-D. Örs. TDK Yay., Ankara 2000
- OKUYUCU Cihan, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi., S.7, Kayseri 1996
- ÖZKAN Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000
- YAVUZ Kemal, Şeyhoğlu-Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ, TDK Yay., Ankara 1991
- YOLDAŞ Kâzım, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (İnceleme-Metin), Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1998